

”משמני הארץ” זו איטליה של יוון – היבט פלאו-גאוגרפי

תקציר

המאמר דן בפירוש רש”י, לכפילות הביטוי ”משמני הארץ” בברכה שנתן יצחק – הן ליעקב והן לעשו. למדרש, שעליו מסתמך רש”י: ”משמני הארץ” זו איטליה של יוון – ניתן אישוש באמצעות ההיבט הפלאו-גאוגרפי.

מילות מפתח: יעקב ועשו; רש”י; מדרש; איטליה של יוון; רומי; טיבר; פלאו-גאוגרפיה.

הבעיה הפרשנית

בברכתו ליעקב ובברכתו לעשו – חוזר יצחק על אותו הביטוי: ”משמני הארץ”:
ליעקב – ברכתו: ”וַיִּתֶּן-לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, וְרֵב דָּגָן וְתִירָשׁ...” (בר’ כז 18);
לעשו – ברכתו: ”הֲנֵה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבְךָ, וּמִטַּל הַשָּׁמַיִם – מֵעַל” (שם 19).
בשני המקרים מתרגם אונקלוס: ”מטובא דארעא”.
בפרשנות הכתובים מתעוררת השאלה: כיצד יכולה אותה ברכה להינתן גם ליעקב וגם לעשו?
הבעיה נפתרת, אם נסביר ש”משמני הארץ” של יעקב – מצויים בארץ כנען (ממערב לירדן), ואילו
”משמני הארץ” של עשו – בהר שעיר (ממזרח לירדן).¹

רש”י ומדרשי חז”ל

ברם רש”י, על-פי בראשית רבה (בכתבי-יד)² – מרחיק גאוגרפית את ”משמני הארץ” של עשו באומרו: ”זו איטליאה של יוון”. בבראשית רבה הנדפס (סז 6) מצוי רק הביטוי: ”זו איטליאה”.

זאת – על שום מה?

מכיוון שרש”י הניח, כי בביטוי ”משמני הארץ” – הארץ היא העולם, הקיים בעת הברכה ליעקב, ולפיכך הברכה לעשו אולי תינתן רק לגבי חבל-ארץ, שלא היה קיים פיסית בזמן הברכה ליעקב,

1. ראו דבריו של הרב א’ סמט, 'ברכות יצחק (כ"ו, לד – כ"ח, ט)', עיונים בפרשת השבוע, א, תל-אביב תשע"ג, עמ' 113-133.
2. עיינו מדרש בראשית רבה², מהדורת י' תיאודור וח' אלבק, ירושלים תשכ"ה, עמ' 761; חמשה חומשי תורה אריאל - רש”י השלב, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' נו-נז; דפוס רומא, רג'ין ואלקבץ, שם, עמ' רצג.

משום שנוצר מאוחר יותר.

מסתבר, שרש"י – בקביעה: "זו איטליאה של יוון" – נשען על המובא בבבלי, שבת נו ע"ב: "אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה, ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו שירטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומי.

במתינתא תנא: אותו היום, שהכניס ירבעם שני עגלי זהב: אחד – בבית-אל, ואחד – בדרך – נבנה צריף אחד, וזהו איטליאה של יוון".³

ברם זיהוי מדויק של הביטוי "איטליאה של יוון" – כעיר רומי – מופיע בבבלי, מגילה ו ע"ב: "אמר עולא: איטליא של יוון – זה כרך גדול של רומי, והוא תלת מאה פרסה על תלת מאה פרסה..."⁴.

ענה מתעוררת השאלה: על שום מה רש"י, בעקבות חז"ל – מצא לנכון לקשור את ברכת עשו עם איטליה הרחוקה, ולא עם ארץ מגוריו בעתיד – ארץ אדום?⁵

מסתבר, שרש"י מאמץ – מטעמים, הנובעים ממצב היהודים בתקופתו – את הזיהוי: אדום = רומי = נצרות. זאת – על-פי גישת חז"ל (כמובא בפרקי דרבי אליעזר לח). וכך לשון רש"י – בפירושו על ברי' לו 43:

"אלוף מגדיאל, אלוף עירם; אלה אלופי אדום, למשבתם בארץ אַחַזְתָּם--הוא עֶשָׂו, אָבִי אֲדוֹם": מגדיאל היא רומי.⁶

דרך אגב, נציין: משום פרשנות זו של רש"י: "משמני הארץ" = רומי – לא נזקק, פרשנו בפירושו, להמשך, המובא בבראשית רבה (סז 6): "מטל השמים מעל" – זו בית-גוברין, ולא משנה, אם ידע כי בית-גוברין יושבת צפונית-מזרחית ללכיש בארץ כנען, או בית-גוברין היא "בית גברי" שבארץ אדום.⁷

אגדות רומי

להשלמת תמונת הדברים – מן הראוי להעיר, כי למדרש, הנזכר בקטע קודם, המתאר את אופן היווצרות העיר רומי: "בשעה שנשא שלמה את בת פרעה, ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו

3. מ"א מירקין, בפירושו על אתר, **מדרש רבה**, ג, תל-אביב תש"ם, עמ' 65, אומר: ונראה, שהכוונה ב"איטליאה של יוון" לאותו חלק של איטליה הדרומית, שהיה קרוי יוון הגדולה (MAGNA GRAECIA).

4. ועיינו בהערותיו של הרב ע' שטיינזולץ לענייננו, **תלמוד בבלי**, ב: שבת, ירושלים תשכ"ח, עמ' 237.

5. שאלה זו נשאלה על-ידי נ' ליבוביץ, 'ברכת יצחק ליעקב', **גיליונות נחמה: גיליונות לעיון בפרשת השבוע**, תשכ"ט, אחרון מתוך <http://www.nechama.org.il/pages/83.html>

6. **בספר יוסיפון** (שנתחבר במאה העשירית, והוא מבוסס על ספרי פלביוס: "מלחמות היהודים" ו"קדמוניות היהודים"), א, אחרון מתוך <http://www.daat.ac.il/daat/vl/yosifun/yosifun02.pdf> נכתב, כי צפו בן אליפז נעשה מלך באיטליה ונשאר שם הוא ורועו. על כן תיחשב רומי – אדום.

וראו את שכתוב ד"י אברבנאל, **פירוש על נביאים אחרונים**, ירושלים תשט"ז, עמ' קסט, בהערה מבארת לישעיה לה: "האמנם שורש הטענה הזאת ויסוד הבנת זאת הנבואה ונבואות אחרות, שבאו בדברי נביאים, הוא היות רומי וכל בני איטליא וכלל הנצרים (= הנוצרים) – מבני אדום; והדבר הזה שגור בדברי חכמים זכרונם לברכה, ומוסכם מהם בתלמוד ובמדרשות כולם, מבלי מערער וחולק עליו, עד שאמר, שהרומיים באים מאלוף מגדיאל, שהוא מאלופי עשו, הוא אדום...".

7. ראו יוסף בן מתתיהו, **תולדות מלחמות היהודים עם הרומאים**, ד, תרגום י"ג שמחוני, רמת-גן תשכ"ח, עמ' רנו. זה מקום, שהוא בוחר להסתמך על התרגום ללטינית, אשר בו בית עריס מתורגם ל"בית גברי" – בקובעו, כי זו בית-גוברין, המופיעה במדרש רבה.

שירטון (=שרטון), ועליו נבנה כרך גדול של רומי" – יש מקבילות באגדות רומי :
בפי בני רומי מצויים כמה "סיפורים", המתארים את היווצרות האי, מקומה של רומי העתיקה – בתוך נהר הטיבר.

לפי אחד הסיפורים, גופת הטירן השנוא, לוקיוס טארקווניוס סופרבוס (Tarquinius Superbus, 510 BC) – נזרקה לנהר, וסביבה הלך והצטבר סחף, עד שנוצר אי.

סיפור אחר מסביר את מקום הצטברות הסחף – בפסולת או בספינה, ששקעו בנהר – ועל גביהם הלך הסחף והצטבר.

בכל הסיפורים הללו קיים גורם חיצוני, שמזרז את התהליך הטבעי – המהווה מקבילה ל"נעץ קנה" במדרש, המתאר את היווצרותה של רומי.

הטוענים,⁸ שהגורם העיקרי הוא שקיעת ספינה בנהר – קובעים, שהאירוע קרה במאה השמינית לפני הספירה – לאחר תקופת שלמה המלך. לטענת ארכאולוגים,⁹ הממצאים העתיקים ביותר באזור רומא – נמצאים על האי, אשר "עליו נבנה כרך גדול של רומי" – כדברי המדרש.

פלאו-גאוגרפיה

לסיום, נביא את שאנו יודעים מן הפלאו-גאוגרפיה על היווצרות העיר רומי העתיקה – כאי בתוך נהר הטיבר. זו השלמה מקבילה למובא באגדות רומי ובמדרשי חז"ל.

בתקופת הקרח האחרונה ירדו פני הימים בעולם בלמעלה מ-120 מטר מתחת למפלס הים הנוכחי. ירידה זו גרמה להתחזרות רבה של כלל הנהרות בעולם. באזור רומא התחתר נהר הטיבר, דרך כל השכבות הפליוקניות, עד לעומק של 50 מטר בערך מתחת למפלס הים הנוכחי. העלייה בגובה-פני-הים אחרי הפשרת הקרחונים – גרמה לצבירה רבה של סחף לאורך אפיקי הנהרות. קצב השקעת הסחף גבר – כתוצאה מפעולות הבנייה של האדם באלפי השנים האחרונות, מאז שעליית גובה פני הים נעצרה לפני 4000 שנה בערך. השינויים מאז הם +/- מטר אחד.

עיון באיור 1 מלמד, כי בנהר הטיבר, העובר כיום דרך רומא, קיים אי.

אורכו של האי הוא כ-270 מטר, ורוחבו במקום הרחב ביותר הוא כ-67 מטר. האי ממוקם באחד מפיתולי הנהר, במקום, אשר בו רוחב הפֶּשֶׁט הוא 675 מטר (פיתול נהר קרוי נֶפְתוּל, ובלועזית – מִיאָנְדֶּר).

בגדה השמאלית של הטיבר (ביחס לכיוון הזרימה), בצדו הקעור של המיאנדר, שבו מצוי האי, מתחתר הנהר בסלעי הגבעות Hill Janiculum ו-Hill Capitoline.

בצדו הקעור של המיאנדר – נכנסים לטיבר שני יובלים, המביאים כמויות רבות יחסית של סחף, אשר אותו אין הנהר מסוגל להסיע. סחף זה מצטבר בהדרגה ובונה שרטון, שהוא, בעצם, האי (איור 2).

8. B. Leoni, *Origin and geology of the Island*, 2010, Retrieved from http://www.isolatiberina.it/Geologia_e.html

9. T.K. Wukitsch, *Tiber Island in Rome*, 2004, Retrieved from www.mmdtkw.org/VTiberIsland.html

אנשי רומי העתיקה מיגנו באבנים את שפת השרטון ומנעו תהליכי שינוי בצורת השרטון (דהיינו האי) ובמיקומו. איור 3 מתאר חתך גאולוגי לרוחב הנהר דרך האי.¹⁰

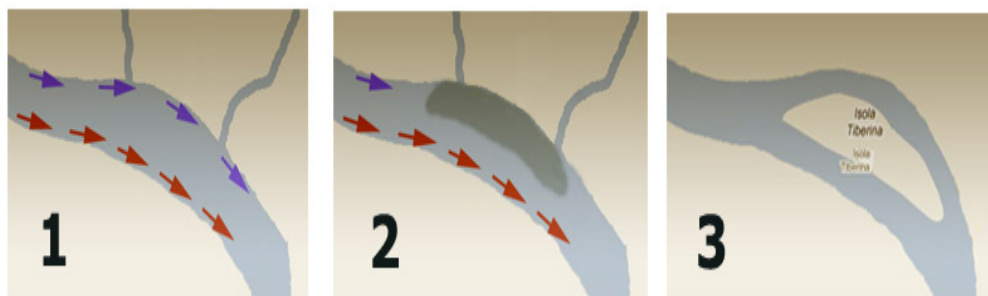
סיכום

נמצאנו למדים, כי דברי רש"י, הנשענים על המדרש – תואמים את ההתפתחות הפלאו-גאוגרפית של האי ברומא. בזמן ברכת יצחק ליעקב – אכן האי לא היה קיים. האי שבנהר הטיבר החל להתפתח רק לאחר ימי שלמה, אשר בהם מספר המדרש "ירד גבראל ונעץ קנה". לפיכך, ברכת יצחק לעשו יכולה לחול על שטח זה, שהעדויות הפלאו-גאוגרפיות מלמדות, כיצד נתהווה שם "כרך של רומי".

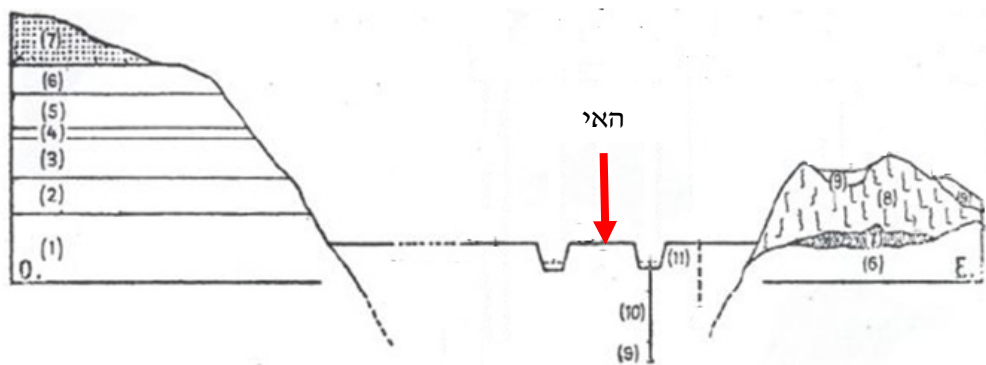

איור 1. האי שבנהר הטיבר ברומא (להתמצאות, בית הכנסת של רומא ממוקם על גדת הנהר השמאלית – מסומן בעיגול באיור).

10. Tiber Island, Rome, Retrieved from www.aviewoncities.com/rome/tiberisland.htm

איור 2. שלבים בהתפתחות האי: 1. הזרימה בפיתול הנהר; 2. השקעת הסחף באזור כניסת היובלים; 3. השרטון בולט מעל פני המים, ושתי זרועות הנהר – משני עבריו.

איור 3. חתך גאולוגי סכמתי, העובר דרך האי. האי מסומן בחץ אדום, ובשני צדדיו ניתן לראות את שתי זרועות הזרימה של הנהר. מילוי הסחף הצעיר ממלא את קרקעית העמק. כל המילוי – עד לעומק של 26 מטר (סוף קידוח, ולא סוף מילוי), הוא חומר אֶלּוּבִּיָאָלִי צעיר: חלוקים, חול, סילֵט וחֶרְסִית. שכבות 1-6 סלעי משקע ימיים מהפְּלִיֶקֶן והרְבִיעוֹן; 7 – טוף וולקני; 8 – טוף וולקני; 9 – משקע של סחף נהרי אגמי; 10 – משקע של סחף אלוביאלי צעיר, ובו סחף ארכאולוגי.

